

Zoroslav Spevak¹
Filozofski fakultet u Novom Sadu,
Univerzitet u Novom Sadu

UDC: 37.014.522/.523 Holbah P.
37:2-1 Holbah P.
doi: 10.19090/ps.2019.2.123-131
Primljen: 9. 10. 2019.
Prihvaćen: 20.10.2019.

POLEMIKA, DISKUSIONI PRILOG, KOMENTAR

BARON D'HOLBAH – KA NAUČNOM (ATEISTIČKOM) OBRAZOVANJU²

Apstrakt

U radu autor analizira Holbahovu sveobuhvatnu kritiku hrišćanske ideologije i mehanizama njenog intergeneracijskog transfera, prvenstveno kada je reč o indoktrinaciji male dece. Autor je imao za cilj da identifikuje i interpretira one Holbahove stavove, koji mogu i u savremenosti da pruže produktivne podsticaje za zasnivanje racionalnog, modernog, na naučnom saznanju i prirodnom moralu zasnovanog vas-pitanja i obrazovanja.

Ključne reči: Holbah, priroda, razum, indoktrinacija, hrišćanstvo, deca, obra-zovanje, moral.

1. Atak na decu, razum i psihu

Priroda nas uvek, gde god može, vraća razumu i razumnom ponašanju (što zna-či traženju sopstvene sreće), kaže na jednom mestu Holbah. Postoji, međutim, velika Fikcija, fikcija hrišćanskog boga, plod mašte, koja odvraća ljude od prirode, navodi ih da prirodu poriču, da negiraju prosvetćenost, razum i materiju. Hrišćanstvo Holbah sagledava u oštrom, nepomirljivom kontrastu sa postulatima prirode, razuma (prosvet-ćenosti), kao i prirodnog morala i u najdubljem sukobu sa interesima samog pojedin-aca, koji svoje istinske potrebe zaboravlja i žrtvuje u ime dogme i „besmislene bajke“, u koju mora verovati „pod pretnjom kazne“.

Kako je moguće da čovek pristaje da bude sveden na „zaglupljenu životinju“, zašto pristaje da se liši slobode da misli? Holbah je svestan činjenice da je jedan od

¹ zoroslav.spevak@ff.uns.ac.rs

² Članak je nastao u okviru projekta Kvalitet obrazovnog sistema u Srbiji u evropskoj perspektivi, br. 179010, koji finansijski podržava Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

glavnih uzroka, ili mehanizama kako hrišćanstvo ispoljava i reprodukuje svoju moć nad razumom upravo taj da sesvom snagom obrušava na decu, na rani uzrast, kada kritičke misaone sposobnosti pojedinca još ne postoje, ili su sasvim slabašne, i kada moć iluzije i zanesenosti da ovladaju dečjimim umom imaju takoreći širom otvorena vrata. Ne treba zaboraviti ni moć straha, ističe Holbah u klasičnom delu kritike hrišćanske ideologije „Razgoličeno hrišćanstvo“, jer pored slatkih obećanja, koje hrišćanin stvara o svojoj (rajskoj) budućnosti njegova religija ih truje užasima ljubomornog boga koji hoće da se spase sa strahom i drhtanjem, koji bi kaznio njegovu uobraženst i koji bi ga osudio bez sažaljenja, ako bi imao slabost da bude čovjek samo jedan trenutak svoga života (Holbah, 1963: 89).

Na kraju krajeva, u samim temeljima hrišćanstva je izjava osnivača religije, kako je zakon stvoren jedino za proste i za decu. Zato je hrišćanstvo oduvek bilo i ostalo veliki neprijatelj nauke. Gde počinje razmišljanje, ispitivanje, sumnja, tamo je kraj religije i slepe vere. Naravno, ti duboki strahovi i strava, izazvani slikom svevidećeg a nemilosrdnog boga, pomešani sa snažnim sentimentima vezanih za majku, roditelje i rodbinu uopšte, društveni, etnički i kulturni kontekst, jesu ona otrovna mešavina i konglomerat, koji dete obeležavaju na dubok i često odlučujući način, kada ono i u odraslom dobu ne nalazi način, put, snagu da se oslobodi nametnute vere u besmisleno, jer ga uz to vežu duboke, u ranom detinjstvu na neuronskom, fiziološkom nivou (rekli bi smo sazajnom i emocionalnom) izgrađene veze i tragovi. Ono, to nekadašnje od strane roditelja i crkve verskom pripadnošću žigosano dete, u nastojanju da se vrati svom iskonskom prirodnom gledanju na sebe, sopstveno telo, celokupnu prirodu i život, mora da se bori sa talogom i senkama koje se tiču ličnog indentiteta, porodične i grupne (etničke, verske) samoidentifikacije, pitanjima i grižom savesti vezanih za mutnu sferu lojalnosti, odnosno navodne „izdaje“, ili otpadništva od nataloženih vrednosti/ „vrednosti“. Uz sve to se vežu dileme oko kategorija moderniteta i tradicionalnosti i još hiljadu raznoraznih pitanja i polupitanja, vezanih za sopstveno mesto u zamršenom spletu ljudskih odnosa, vremenskih kaskada i drugih kategorija i segmenata iz lepljive mreže ljudskog socijalnog i vrednosnog postojanja i delovanja.

Naravno da je sa takvim teretom, koji neodgovorni roditelji i pohlepni vojnici hrišćanstva („ribari ljudskih duša“) stavljaaju na pleća tek rođenog mladunca vrste *homo sapiens* veoma, veoma teško izboriti se u kasnijim godinama života. Holbah je toga, i bez savremenih saznanja iz neurofiziologije, razvojne psihologije ili pedagogije, bio itekako svestan.

Kako je težak i zahtevan taj proces napuštanja vere i religijskog konteksta, u koji je pojedinac od detinjstva upleten, svedoči čuveni engleski evolucionisti biolog i jedan od najboljih pisaca naučpopularne literature danas R. Dokins (*Dawkins, Richard*) u znamenitoj knjizi „Zabluda o Bogu“, navodeći sećanja izvesne Džin Milton. Dotična gospođa najpre se priseća svog detinjstva:

Kad se osvrnem na svoje detinjstvo, vidim da je njime gospodario strah. Bio je to strah da ne uradim nešto loše u ovom životu, ali i strah od večnog prokletstva. De-

tetu su vrlo živopisne slike vatre u paklu i stiskanje zubima od muke. One nisu nimalo metaforične (Dokins: 312-313).

Sam proces bekstva iz detinjstva i nametnute vere opisuje na sledeći način:

Sam proces napuštanja je izuzetno težak. Za vama ostaje cela društvena mreža, ceo sistem u kome ste odgajani, sistem verovanja kojeg ste se godinama držali. Često ovo bekstvo znači da napuštate porodicu i prijatelje... Za njih zapravo više ne postojite (Dokins: 313).

Strah, usađen u ranom detinjstvu, u tom periodu bespomoćnosti i spremnosti na usvajanje mišljenja pravih ili lažnih autoriteta, sveštenici koriste za lično i bogaćenje cele crkve, ističe Holbah i ukazuje da bi samo

jako malo ljudi verovalo u boga kada na tom transferu ne bi mnogi danonoćno radili. Svako dete zapravo najčešće prima od svojih roditelja i sveštenika, u čije ruke ih ovi prvi guraju, onakvog boga, kakvog su sami primili od svojih roditelja i vaspitača (prema: Spevak, 2017: 46).

Po njegovom mišljenju, ljudi se većinom drže svoje religije „jedino iz navike“, ne udubljujući se previše i ne preispitujući ih, prosto slede utabani put svojih predaka i onoga, što im se u detinjstvu govorilo da treba da veruju... Tako deca veru nasleđuju od svojih roditelja, oni mu najčešće „dodeljuju“ i sveštenika, gurajući tako sopstvenu decu u ruke onih, čiji je prvorazredni interes da ljude drže u strahu i neznanju. Ovim putem, smatra Holbah, hrišćanstvo od malena deci uliva maksime o duhovima, božanskim znamenjima, natprirodnim pojavama i osećanjima, koja navodno treba staviti „iznad uma, zdravog suda i razuma“ (Holbah, 1950: 319).

U svom delu „Good Sense“ („Zdrav razum“), Holbah kaže: „Ljudski mozak je posebno u detinjstvu kao meki vosak (...). Vaspitanjem čovek usvoji skoro sve poglede u dobi, kada nije u stanju da samostalno rasuđuje“ (D'Holbach: §33).

Otuda, ističe on, sveštenici nastoje da usade svoje predrasude, verovanja i besmislice u mozgovu decu, dok nisu sposobna da razlikuju istinu od neistine, levu od desne ruke. U gore spomenutom delu Holbah naglašava: „Usaditi četrdesetogodišnjaku neprimerene predstave o bogu, koje mi usvajamo već od detinjstva, podjednako je teško, kao i izbaciti ih iz glave čoveka, kojima je on bio izlagan od najranijeg detinjstva“ (D'Holbach: §35).

U već spominjanoj, razornoj knjizi „Razgoličeno hrišćanstvo“ Holbah ukazuje da stanovište, izneto u „Bibliji“ – „Strah od boga je početak mudrosti“ – nedvosmisleno ukazuje na mržnju ove monoteističke religije prema razumu, znanju i obrazovanosti i da se tu pre radi o „početku ludosti“. U delovanju sveštenika na polju vaspitanja dece on vidi razlog za tvrdokorno održavanje neznanja, predrasuda i fanatizma. Sveštenici omladinu od detinjstva kljukaju svojim „žalosnim predrasudama“, jer je religiji i njenim slugama „mnogo korisnije neznanje“. Već na samom izvoristu, u delovanju Pavla iz Tarsa, Holbah jasno vidi ovakvu tendenciju: spaljivanje knjiga, sprečavanje ljudi da nauče da čitaju, širenje mržnje i prezira prema nauci. Sami hrišćani, ukazuje Holbah, hvale se činjenicom da su osnivači njihove religije bili ljudi „prosti i neuki“.

Sujeverje i fanatizam se može lečiti samo prosvetljavanjem, zaključuje francuski prosvetitelj i hedonista (Holbah, 1963).

Osnovno je preseći vezu između sveštenika i dece, koja su rođenjem ateisti, nemaju nikakvu ideju boga, iako „hrišćanski sveštenici sistematski ubeđuju ljude da je predstava boga njima urođena“ (Spevak, 2017: 41). Deca jednostavno ne veruju u boga, nevernici su, i sveštenici su ti, a često i roditelji, koji ih tom idejom inficiraju, uz pomoć raznih besmislenih obećanja o navodnoj besmrtnosti duše i večnom životu u raju, ili još češće uz pomoć brutalnog zastrašivanja i opisima jezivih prizora i kazni, koje navodno čekaju one koji „ne veruju“, odnosno „nisu poslušni“.

S. Frojd (*Freud, Sigmund*) je religiju uporedio sa dečjom neurozom a B. Rasel (*Russell, Bertrand*), filozof i matematičar, dobitnik Nobelove nagrade je religiju sagledao u saglasnosti sa rimskim filozofom Lukrecijem: to je bolest izazvana strahom, koja je uzorok neizrecivog jada ljudske rase.

2. Atak na dečja prava

Ako su neznanje i strah u najširem smislu izvor religijske svesti, treba naglasiti da se u odnosu prema deci u okviru religijske indoktrinacije upravo neznanje i strah koriste kao najefikasnija, ali i najpodmuklija i moralno najodvratnija sredstva manipulacije i uticaja.

O ugrožavanju detinjstva od strane religije inspirativno govori i R. Dokins u delu „Zabluda o Bogu“. On na tragičnim primerima katolički vaspitavane dece (ali ne izuzimajući ni jednu hrišćansku konfesiju ili svetsku organizovanu religiju) ukazuje na flagrantno kršenje prava dece, kada se „uz prskanje vodom i izgovaranje desetak nesuvislih reči“ deci usađuju „verovanja o kojima ne može da promišlja jer je još malo“ (Dokins: 306).

Danas se govori (konačno) o seksualnom zlostavljanju dece od strane sveštenika, ali se na ovu elementarnu činjenicu nasilja nad bespomoćnim dečjim umom zaboravlja, odnosno ono se prihvata zdravo za gotovo. Izraz „zlostavljanje dece“, ističe Dokins, uopšte nije preterivanje, kada se uzme u obzir kakvim sve vrstama zastrašivanja se deca podvrgavaju (smrt, večna kazna, večni boravak u paklu...) od strane roditelja i sveštenika i kakve to dugoročne pogubne posledice ostavlja na psihi deteta. Dokins navodi reči psihologa Nikolasa Hamfrija, i kao upozorenje ističe njegove stavove o obavezi zajednice da štiti decu od štetnih uticaja religije u ranom uzrastu i štetnih posledica, koje verska indoktrinacija proizvodi u umu dece:

Deca imaju ljudsko pravo na to da sačuvaju svoje umove od sakaćenja pri izloženosti tuđim lošim idejama – bilo da su to njihovi roditelji ili neko drugi. Roditelji nisu bogom dani da obrazuju decu po sopstvenom nahodanju – oni nemaju prava da ograniče horizonte dečjeg saznanja, da ih odgajaju u atmosferi dogme i sujeverja, niti smeju zahtevati da ih deca slede po pravim i uskim stazama njihove vere. Ukratko, pravo dece je da njihove umove niko ne zbunjuje besmislicama, a obaveza zajednice je

da ih od toga zaštiti. Kao što ne smemo dozvoliti da roditelji izbijaju svojoj deci zube ili zatvaraju ih u tamnicu, isto tako im ne bismo smeli dozvoliti da decu uče da veruju, na primer, u doslovnu istinu u Bibliji, ili u to da planete upravljaju njihovim životima (Dokins: 316-317).

Inače bi deca mogla da zakluče kako je napr. „ceo kosmos nastao nakon pripotamljavanja psa“.

Dokins se protivi obeležavanju i segregaciji sasvim male dece na osnovu „pripadnosti“ ovoj ili onoj veri. On poziva na „uzdizanje svesti“ smatrajući da bi trebali da se trgnemo kada čujemo da neko govori „hrišćansko“ ili „muslimansko dete“, odnosno kada dete (zapravo samo na osnovu toga gde se i kod kakvih roditelja rodilo) stigmatiziramo kao pripadnika određene religije.

Dete nije hrišćansko dete, niti je muslimansko dete, već je dete hrišćanskih ili muslimanskih roditelja. Uzgred, ova poslednja nomenklatura odlično bi pomogla deci u podizanju svesti. Dete kome se kaže da je dete muslimanskih roditelja, odmah će shvatiti kako je religija nešto što samo treba da izabere – ili da odbaci – kad dovoljno poraste da bi bilo u stanju da to učini (Dokins: 329).

Ovaj sjajni engleski naučnik i pisac ističe značaj i velike mogućnosti koje pruža izučavanje komparativne religije, gde deca uviđaju da je vera njihovih roditelja samo jedan od međusobno suprotstavljenih sistema verovanja (naravno, upravo zbog toga i mogućnosti da „njihova“ vera izgubi oreol premoći i jedinstvenosti „veroučitelji“ se ovakvom pristupu upravo i opiru, odnosno boje ga se). Francuski filozof i ateistički mislilac – hedonista, veliki poštovalac Holbahovog učenja M. Onfre (*Onfray, Michel*) zalaže se za svojevrstu ateističku edukaciju, kako bi se deci „ateizam predstavio u svojoj lepoti i pragmatizmu“ (prema: Jovanović Maldoran: 136).

Nauka, umetnost, prijateljstvo, humanizam, odsustvo mržnje i nasilja prema drugim životinjskim vrstama (brisanjem jaza između *homo sapiensa* kao sisara i primata i ostalih pre svega inteligentnih životinjskih vrsta), ljubav prema životu i stvarnom svetu (za razliku od tzv. zagrobnog), ljubav prema prirodi – *biofilija* – to su putevi za traženje sreće u svetu oslobođenom od svadljivog, ćudljivog, pretećeg i sujetnog boga („nije bog stvorio čoveka, nego čovek boga“ – Fojerbah/ *Feuerbach, Ludwig*).

Slično važi i za sferu morala. Upravo u nepoznavanju ljudske prirode Holbah vidi uzrok, koji sprečava ljude da razumeju sebe, svoje potrebe, prirodu svojih odnosa sa drugim bićima (i zašto su druga bića neophodna za njegovu sopstvenu sreću), onemogućava ih da imaju jasne pojmove o moralu i čini ih nesposobnim da se odupru manipulaciji raznih rđavih vođa, koji im sopstvene interese nameću kao „moral“. Hrišćanski fanatični i natprirodni „moral“ Holbah denuncira kao izvor straha, dominacije i licemerja, kao način da se ljudima postave smešni i nemogući zahtevi da bi im se već u narednom koraku pretilo i dodeljivale kazne zato, što te nemoguće i neostvarive, prirodi suprotstavljene zahteve navodno nisu ispunili, ili nisu ispunili u dovoljnoj meri (Spevak, 2011). „Ne poznajući prirodu on je sebi načinio bogove, koji su postali jedini izvor njegovih nada i njegovih strepnji“ (Holbah, 1963:13).

Nepoznavanje opštih zakona prirode, kao i onih koji se tiču čoveka, proizvodi nesamostalnost čoveka, povodljivost za starim, ubuđavelim autoritetima, sklonost ka natprirodnom, mutnom, ka sujeverju, dakle radi se o nezrelosti, nesposobnosti korišćenja sopstvenog razuma, neprosvećenosti, ili, kako bi Kant rekao, maloletnosti, za koju je čovek sam kriv. Mada naravno ne treba smetnuti s uma da na održavanje pomenutog neznanja utiče i visoka zainteresovanost i permanentna delatnost onih, koji svoju pokvarenu robu prodaju neukoj svetinji – a to su sveštenici (Spevak, 2011). Nasuprot tome, Holbah ističe da priroda, koja uvek kada može vraća čoveka njegovom razumu, insistira na jedino mogućem, jedino saglasnom prirodi samog čoveka – radu na sopstvenom blagostanju i sreći. Hedonizmu se često zamera bezobzirni individualizam i sebičnost, navodna ravnodušnost prema patnji drugog i celog čovečanstva, no Holbah jasno govori: radi na sopstvenoj sreći, širi sreću. Oseti blagodeti nesebičnog ponašanja, jer je ono, ako se vlast i država kao realni vaspitači, pridržavaju prirodnog morala, isplativo, altruizam donosi dobro i pojedincu samom, i drugima. Dakle, Holbah uspostavlja autonomiju morala u odnosu na religiju i boga, i utemeljuje ga u čovekovoju (nužno sebičnoj) prirodi, kada nesebičnost u ponašanju proističe iz oblasti tzv. recipročnog altruizma. Onfre se, očigledno inspirisan hedonistom Holbahom, nadovezuje rečima: „Zbir zadovoljstava uvek mora biti veći od zbira nezadovoljstava. Patnja u svoj hedonističkoj etici otelovljuje apsolutno zlo. I pretrpljena patnja, i naneta patnja...“ (Onfre, 2007: 112). I nastavlja time, što definiše „tvrdo jezgro svakogmorala“ tako što ističe da je briga za drugog sastavni deo svake hedonističke aritmetike.

„Zadovoljstvo se **nikad** ne može pravdati ako za njega treba da plati drugi svojim nezadovoljstvom. (...) Radost drugog i mene raduje, nezadovoljstvo drugog izaziva i moje nezadovoljstvo (Onfre, 2007:113).“

Ne bogu, ne religiji, ne apsolutu, ne dogmama, ne nemogućim, neostvarljivim zahtevima, ne ćudljivosti osvetoljubive nereflektovane instance – prirodni moral je zakonit i jednak za sve, kao što su ljudi jednaki u svojoj prirodnoj determinisanosti. Moral ljudi i moral svakodnevice, stalan, jasan i čitljiv, iako dinamičan, podložan proceni u brojnim raznim pojedinačnim slučajevima... Sa jasnim zajedničkim imeniteljom: sreća. A učtivost kao put, pokret u pravcu moralnog ponašanja. Učtivost na svakom koraku, prema drugim ljudima, kao potvrda da smo drugog videli, da smo mu priznali pravo postojanja, da smo ga ispoštovali kao ljudsko biće, dodatno objašnjava Onfre nijanse etike hedonizma. Praktične, prirodne, realne... ljudske.

U više puta pominjanom delu, Dokins podvrgava kritici stav, koji propagiraju i hrišćanstvo i islam, da je neupitna vera vrlina. Da nije neophodno obrazlagati ono, u šta verujete. Da možete ignorisati protivrečnosti u religijskim spisima, zatvarati oči pred činjenicom da tamo možete naći opravdanje praktično za sve: i za mir, ali i za rat, naprimer. I za požrtvovanost i saosećanje, ali i za genocid.

„Vera je zlo upravo zato što ne zahteva opravdanje i ne trpi rasprave“ ističe engleski evolucionista i nastavlja:

Kad bi decu učili da postavljaju pitanja i razmišljaju o svojim verovanjima, umesto što ih uče nadmoćnoj vrlini koja se ne dovodi u pitanje, verovatno ne bi bilo bombaša samoubica. Bombaši samoubice čine to što čine jer zaista veruju u ono što su ih učili u verskim školama: dužnost prema Bogu preča je od svega drugog, a mučeništvo u njegovoj službi biće nagrađeno u rajskim vrtovima (Dokins: 299).

Da završimo savremenom verzijom „novih deset zapovesti“, koje je Dokins našao na ateističkoj Web lokaciji <http://www.ebonmusing.org/atheism/new10c.html>. a koja između ostalog izražava i glavne pretpostavke i zahteve naučnog, ateističkog vaspitanja i obrazovanja:

- „Ne čini drugima ono što ne bi voleo da drugi tebi čine.
- Ma šta radio, trudi se da ne izazoveš štetu i da ne naneseš zlo.
- Pokaži ljubav prema drugim ljudima, živim bićima i celom svetu i ophodi se prema njima savesno, iskreno i s poštovanjem.
- Ne zanemarij i ne potcenjuj zlo i ne povlači se pred sprovođenjem pravde, ali uvek budi spreman da oprostiš onima koji sami priznaju svoje greške i pokaju se.
- Raduj se i divi životu.
- Uvek teži da naučiš nešto novo.
- Ne podrazumevaj ništa: svoje ideje uporedi s činjenicama i bez razmišljanja odbaci i najdragocenija verovanja ako ih ne možeš dokazati.
- Ne pokušavaj da cenzurišeš i izbegavaš suprotna mišljenja. Uvek poštuju pravo drugog da se ne složi s tobom.
- Formiraj nezavisno mišljenje na osnovu sopstvenog razuma i iskustva. Ne dozvoli da te drugi slepo vode.
- Preispituj sve (Dokins: 257).”

3. ZAKLJUČAK

Obazovni sistem ne bi smeo da izneverava decu. On bi morao da pali svetlo u glavama dečjim i njihovim umovima, koji su inače ugroženi sa mnogih strana. Morao bi da deci pruži stvarno, naučno znanje o prirodi, čoveku i njima samima i njihovoj telesnosti, materijalnosti, bez misticizma i sujevreja, bez straha i pretnji. „Darvinova čudesna alternativa”, pravilno posredovana deci, mnogo bi značila u izgradnji naučnog razumevanja prirode, sopstvene vrste i sebe samog. I divljenju i poštovnju svega živog, intelektualno nadahnutom poimanju sveta i kosmosa. Takođe, obrazovni sistem bi morao da pomogne razvijanju realističkog, prirodnog (sekularnog) morala, kako o njemu govori Holbah. Morala koji nije dogmatski, fanatičan i manipulativan, nego proističe iz razumevanja prirode čoveka kao *homo sapiensa*, sisara, primata, specifične životinjske vrste među ostalim vrstama...

Pogledati istini u oči i u skladu sa činjenicama urediti sebe, svoje stavove i svoje odnose sa drugim pripadnicima iste vrste, sa ostalim vrstama i čitavim živim i

neživim svetom na našoj Planeti, ali i kosmosom čiji smo sićušni deo i u razumevanju koga pravimo male, ali sa stanovišta naše vrste i naše Planete, divljenja vredne korake.

Baron d'Holbah sa svojim hrabrim i lucidnim uvidima i plemenitim hedonističkim stavovima ostaje snažna inspiracija za ljude koji teže racionalnom, naučnom, humanističkom ustrojstvu sveta, bez fanatizma i misticizma, bez nesporazuma i sukoba, koje oni izazivaju, ili barem podstiču i gaje.

Zoroslav Spevák

BAROND'HOLBACH – TOWARDS A SCIENTIFIC (ATHEIST) EDUCATION

Abstract

The author of this paper analyzes the views of d'Holbach on religious indoctrination of small children. It is concluded that Christian church and clergy attempt to reach young children and infect them with their ideas that d'Holbach saw the most insidious and damaging mechanism of intergenerational transfer of faith in the supernatural. In Holbach's opinion, this practice leads to deep and often lasting damage of children's cognitive (absence of critical thinking) and moral (lack of understanding our own nature and human relationships) capacities with blind faith in God being presented as the deepest wisdom and highest virtue. The author also points to the views that this practice is in fact an attack on children's rights and a form of violence against them (R. Dawkins). In the end, he points out that d'Holbach's views continue to be an inspiration to those who strive for basic education in scientific (atheist) principles and natural (secular) morality.

Key words: Holbach, nature, mind, indoctrination, christianity, children, education, morality.

Literatura

- D'Holbach, P. H. T. (1772/1831). *Good Sense: or Natural Ideas Opposed to Supernatural*. New York: Right and Owen.
- Holbah, P. (1963): *Razgoličeno hrišćanstvo*. Beograd: Izdavačko preduzeće „Rad“.
- Holbah, P. (1950): *Sistem prirode*. Beograd: Prosveta.
- Dokins, R. (2007). *Zabluda o Bogu*. Smederevo: Heliks.
- Jovanović Maldoran, S. (2011). *Religija. Savremena egzegeza*. Beograd: Medijska knjižara KRUG.
- Onfre, M. (2007). *Moć postojanja – Hedonistički manifest*. Beograd: Rad.

Spevak, Z. (2011). *Baron de Holbah: ozloglašeni hedonista 18. veka (o njegovom životu, shvatanju prirode i prirodnog morala)*. U: Kvalitet obrazovnog sistema Srbije u evropskoj perspektivi, Zbornik radova/ knjiga 1. Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu: Novi Sad, s. 129-139.

Spevak, Z. (2017): *Baron d'Holbach: Hunt for Children's Minds (Or: All Children are Atheists)*. U: Ateizam i moralni progres. <http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2017/978-86-6065-405-4>